

De R.K. gemeenschap van De Meern (2)

door

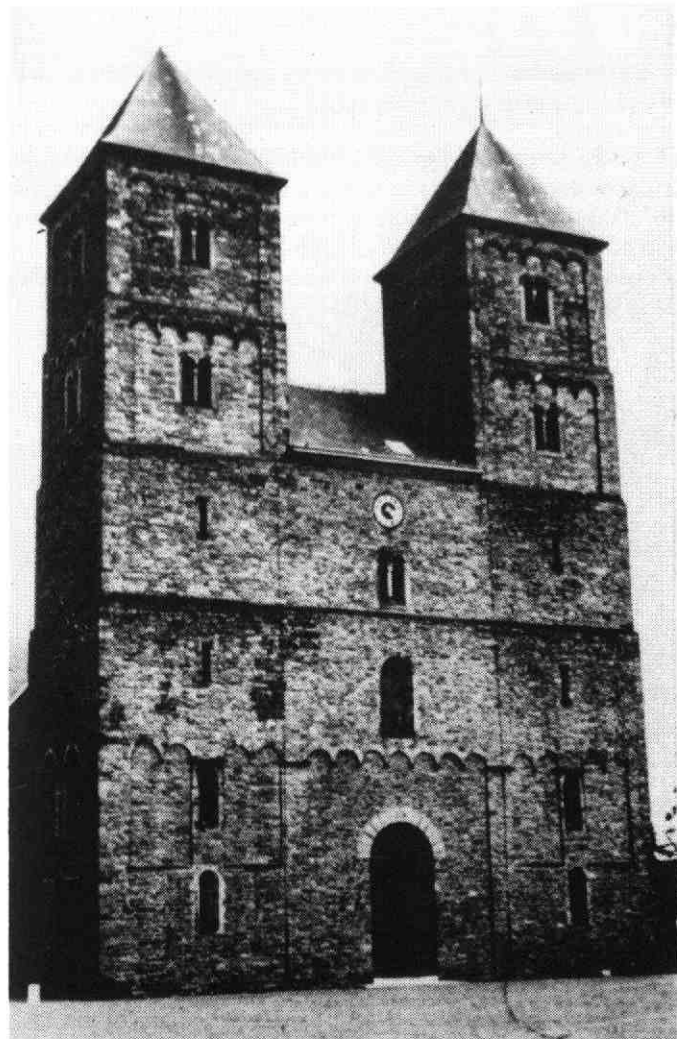
J.H.P. Heesters

In de tweede eeuw na Christus begon Irenaeus vanuit Frankrijk met zijn bekeringswerk naar het noorden. In zijn gedachtengang moest het Christendom universeel en Rome het kerkelijk middelpunt worden. Latere missionarissen, zoals Willibrordus en Bonifatius, streefden hetzelfde doel na.

Ook in ons land ontstond een kerkelijke hiërarchische structuur, waarin de bisschop de eerste verantwoordelijke was. Veel bisschoppen bekleedden echter ook een wereldlijke functie en zo werd het feitelijke kerkelijke bestuur uitgeoefend door wijbisschoppen, kapittels en aartsdiakens.

Monnikenwerk

In het kader van de kerstening kwamen ook de monniken naar ons land. Zij waren volgelingen van Benediktus van Nursia (480 - 548), die ook wel de aartsvader van het westerse monnikenwezen wordt genoemd. In navolging van Antonius Abt (251 - 356), de grondlegger van het

Romaanse kloosterkerk te Susteren uit de tweede helft van de 11e eeuw waarvan de oorsprong van een benediktijnenklooster uit 700 dateert.

monnikenwezen en bij ons bekend als de heilige van de kapel en vicarie aan de Zandweg 1), trok Benediktus zich als kluizenaar terug. Hij stichtte het eerste Benediktijnenklooster te Monte Casino, waar hij ook de leefregel voor zijn volgelingen schreef. Vanaf dit prille begin werd de levenswijze van zijn volgelingen er een die de maatschappij hervormde en er een stempel op drukte. Het zijn voor een belangrijk deel deze mannen geweest, die Europa gekerstend en cultureel verheven hebben.

Bekende monniken die in ons land werkzaam zijn geweest, zijn de al eerder genoemde Willibrordus, de eerste bisschop van ons land, en Bonifatius. Andere volgelingen zijn Amandus, Adelbertus en Ludgerus.

Aangekomen in ons land bouwden zij kloosters, zoals in Susteren, Thorn, Egmond aan Zee, Ten Boer en vele andere plaatsen.

Een van de leefregels van Benediktus was, dat zijn volgelingen, naast het zes keer per dag bidden van het koorbed, zelf in hun onderhoud moesten voorzien door handarbeid te verrichten. Op grond van deze kloosterregel ontgonnen zij land, dat zij bouwrijp maakten. Vervolgens verbouwden zij op de akkers verschillende produkten, zoals tarwe, vlas en gerst.

Van de tarwe werd op de eerste plaats brood voor eigen gebruik gebakken. Het vlas werd gebruikt om er linnen garens van te maken, die in hun eigen weverijen tot weefsels werden verwerkt. Uiteraard werd van de gerst in eigen brouwerijen bier gebrouwen. Ook de overgebleven restanten, zoals stro en gerstepulp werden daarna weer nuttig besteed.

Niet alles wat door de monniken werd verbouwd en geproduceerd, was voor eigen gebruik bestemd. Naarmate het aantal grondpercelen (en dus de oogst) toenam, werd er meer en meer aan de plaatselijke bevolking verkocht.

Door deze activiteiten van de monniken buiten de steden ontstond er sociale en economische onrust. Deze ontlaadde zich in een ontevredenheid tegenover de kerk en in het bijzonder tegenover de kloosters. De monniken, die vanaf 1300 Benediktijnen worden genoemd 2), hadden een onevenredig deel van de bouwgrond in handen. Door het uitoefenen van ambachten en het verkopen van produkten waren zij geduchte concurrenten van de nijvere stedelijke middenstand.

Die ontevredenheid en onrust blijken later een voedingsbodem bij de Hervorming en de opstand tegen Spanje te zijn geweest.

Hervorming en reorganisatie

In het begin van de zestiende eeuw werden de Nederlanden geregeerd door Karel V (1500 - 1556) uit het Duitse huis Habsburg. Onder zijn bewind ging men zich verzetten tegen de macht en de praktijken van de R.K. kerk. De Duitse Augustijner pater Maarten Luther (1483 - 1546) fulmineerde tegen de aflaat die Paus Leo X had ingesteld ten behoeve van de bouw van de nieuwe St Pieterskerk in Rome. Een aflaat is een kwijtschelding van tijdelijke straffen bij een berouwvolle biecht. Al spoedig kwam berouw op de achtergrond en werd de aflaat, tegen betaling, een vrijbrief van schuld. Maarten Luther kwam hiertegen in verzet en op 31 oktober 1517 spijkerde hij, volgens het toen academische gebruik, zijn 95 Latijnse stellingen op de deur van de kapel in Wittenberg.

Fragment van een houtsnede met Maarten Luther op 63 jarige leeftijd.

In eerste instantie was de invloed van het Lutheranisme zeer gering, maar die werd later, onder andere door het Calvinisme, groter, waardoor de zorg van kerkelijke en wereldlijke machthebbers toenam.

Spotprent over de aflatenhandel waartegen Maarten Luther zich verzette.

Karel V probeerde de religieuze omwentelingszucht in te perken. Ook in Rome zag men de nieuwe ontwikkelingen met lede ogen aan. Op aandringen van Philips II, Karel's zoon en opvolger, werd in 1559 de kerkelijke hiërarchie in de Nederlanden gereorganiseerd, waardoor de bisschoppelijke Inquisitie de nieuwe volksbeweging nauwlettender in het oog kon houden.

De oude kerkelijke indeling bestond uit het aartsbisdom Keulen met de suffragaanbisdommen (letterlijk: hulpbisdommen) Utrecht, Luik, Kamerijk, Doornik en Terwaan.

In de nieuwe situatie werden drie nieuwe kerkprovincies in de Nederlanden gecreëerd, namelijk Mechelen, Kamerijk en Utrecht. In deze indeling zou Utrecht voor de noordelijke Nederlanden de aartsbisdomelijke zetel krij-

gen. Daarnaast werd gedacht aan de oprichting van de suffragaanbisdommen Leeuwarden, Groningen, Deventer, Haarlem, Middelburg, Roermond en 's Hertogenbosch.

De oude kerkelijke indeling vóór 1559.

De nieuwe indeling van 1559 is nooit tot uitvoering gekomen omdat ze doorkruist werd door de overwinning van de Reformatie. Het enige wat voor Rome overbleef was om de Nederlanden tot missiegebied te verklaren.

De nieuwe kerkelijke indeling van 1559 die nooit tot uitvoering is gekomen.

De beeldenstorm

Ook Philips II, als befaamd ketterbestrijder, was niet gediend van de Reformatie in de Nederlanden. Al eerder had hij de Spaanse Inquisitie „plakkaten” laten uitvaardigen waardoor de gewetens van de bevolking werden gecontroleerd, maar waardoor een ernstige religieuze onrust ontstond. Naast de haat die al tegen Rome aanwezig was kwam nu ook nog eens de haat tegen Spanje.

De tegenstellingen tussen katholieken en hervormingsgezinden werden steeds groter en de laatste kregen steeds meer macht in handen. Door religieuze, sociale en politieke factoren was er in de Nederlanden een explosief klimaat gegroeid. Dit ontladde zich toen in 1566, als gevolg van hongersnood, zuidnederlandse textielarbeiders in Hond-schoote kerken gingen plunderen. De gebeurtenissen grepen snel om zich heen en tot in het hoge noorden van de noordelijke Nederlanden was de beeldenstorm een feit.

Detail van een houtsnede met een voorstelling van de Beeldenstorm in 1572.

Philips II was zeer geschokt toen hij vernam dat de kerkgebouwen geschonden waren. Hij stuurde in 1567 Alva met grote volmachten en een sterk leger naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Alleen in de zuidelijke Nederlanden heeft hij enigszins succes gehad, maar in de noordelijke provincies ging de politieke macht tenslotte over naar de Calvinisten en kwamen de Rooms katholieken in een hachelijke positie. De haat tegen de R.K. kerk was groot, wat bleek uit een tweede beeldenstorm in de steden in 1572, toen de Calvinisten aan de macht kwamen.

Ordonnantiën en plakkaten

Al deze ontwikkelingen hadden ook gevolgen voor de R.K. gemeenschap in De Meern. Een van de eerste ordonnantiën van de Staten van de provincie Utrecht, op 18 juni 1580, behelsde een verbod van de Rooms katholieke eredienst. Dit hield niet alleen in dat er geen erediensten gehouden mochten worden, maar ook „bijgeloof en afgoderij” waren verboden. In de kerken en kapellen mochten alleen Christelijke diensten op Hervormde grondslag worden gehouden worden. Op overtreding van deze ordonnantie stond een boete van 10 caroli gulden. Bovendien konden priesters en gelovigen veroordeeld worden.

De staten van de provincie Utrecht gingen in hun besluitvorming nog verder en verklaarden dat de R.K. kerk had opgehouden te bestaan en dat de Paus met z'n gelovigen *capitael vianden van den lande* 3) waren geworden.

Door deze uitspraak was er ook van kerkelijke goederen geen sprake meer en de Staten beschouwden zich als eigenaar.

Voor de kapel aan de Zandweg in De Meern hield dit in dat zij aan de R.K. eredienst werd onttrokken.

Omdat deze artikelen gaan over de R.K. gemeenschap in De Meern sluiten we hier voorlopig de weergave van de wettenswaardigheden over de kapel en de vicarie af. We pakken later de draad weer op als op 17 maart 1795 enkele R.K. burgers van De Meern, Oude Rhijn, Veldhuizen en Reyerscop een verzoek sturen aan de Repraesentanten van den lande van Utrecht. In hun brief vragen zij of zij van de kapel aan de Zandweg, waar de Gereformeerden hun diensten hielden, op andere tijden gebruik mogen maken. Op dit verzoek wordt negatief gereageerd. Dit zou twee jaar later de aanleiding worden om een eigen kerkgebouw te betrekken.

In 1912 waren er bij de Hervormde kerk plannen om een nieuwe kerk te bouwen. In datzelfde jaar, op 13 mei, werd door C. Schmieman met de sloop van de kapel begonnen. Na bijna vijf eeuwen was er van kapel en vicarie niets meer over.

Rooms katholiek of Gereformeerd

Omdat de R.K. gelovigen geen kerkgebouwen of kapellen meer bezaten, moest naar andere mogelijkheden uitgekeken worden. Eén van die mogelijkheden was om voor het oog vergaderingen of andere bijeenkomsten te organiseren. Nu is dat met een kleine groep nog wel mogelijk, maar dat wordt anders als velen aan de bijeenkomsten deelnemen.

Ook bij de Staten van Utrecht bleef dit niet onopgemerkt en op 23 december 1580 verscheen er weer een ordonnantie. Daarin stond het verbod tot het bijwonen van vergaderingen en samenkomsten die door de Rooms katholieken in het geheim werden gehouden. Mensen, die hun huizen voor deze bijeenkomsten ter beschikking stelden, konden een boete van 50 caroli gulden tegemoet zien.

Ook de eerder genoemde boete van 10 caroli gulden voor de geestelijke die een R.K. eredienst voorging, werd naar 25 caroli gulden verhoogd. Een bijkomende straf was dat hij ook zijn geestelijke goederen en inkomen verloor.

Het verbod van 18 juni 1580 werd op 26 augustus 1581 officieel bij plakkaat door de Staten van Utrecht bekrachtigd: *uyt merkelijke en pregnante redenen doen interdiceren ende verbieden het exercitie van de Roomsche relegie door den Prince van Oranje en van de Raaden 's Hoofs van Utrecht uitgelegd en bekrachtigd* 4).

Alhoewel de ordonnantiën en plakkaten voor het gehele gebied van de Staten van Utrecht bestemd waren gingen de meeste priesters op het platteland, ondanks de verboden van de overheid, hun eigen gang. In verschillende dorpen rondom Utrecht, waar de pastoors niet met de Reformatie meegingen, werden zij volgens de resolutie van de Staten van Utrecht van 28 juli 1587 afgezet en door Gereformeerde predikanten vervangen.

Dat gold ook voor het Vleutense kerspel, waar pastoor Hendrik Willems van Segveld zich van de regels weinig aantrok. Hij was in 1565 door het kapittel van Oudmunster als pastoor van Vleuten aangesteld en hij bleef op zijn post tot aan zijn dood in 1611, ondanks de benoeming van de predikant Lichtenberg in 1583 5).

De Reformatie op het platteland was vaak geen vrijwillige zaak en door de Staten van Utrecht werd niet direct jacht gemaakt op geestelijken die de R.K. kerk trouw bleven. De Utrechtse classis was dit allemaal een doorn in het oog want de hervorming ging haar veel te langzaam. Zij verzocht de Staten op het platteland orde op zaken te

stellen. Op 30 juli 1593 werd een commissie benoemd die zich in de dorpsgemeenten op de hoogte moest stellen. In de tweede helft van datzelfde jaar werd ook de kapel in De Meern bezocht. In het kerkvisitatierapport staat hierover vermeld: *Een arm en vervallen capelleken edoch waeraen zo vele gerepareert is dat men de schoole daerin houden can* 6).

Niet in elk dorp bleef de pastoor de R.K. kerk trouw. Het kwam voor dat hij met de Hervorming meeging, waarna de parochianen vaak volgden. Iets soortgelijks zien we als de pastoor vluchtte of een staatspensioen accepteerde. In dat geval was het kerspel zonder herder en de katholieken wendden zich schoorvoetend tot de dominee. Immers, zij wilden dat hun kinderen gedoopt werden en ook huwelijken konden alleen door de dominee gesloten worden.

Waar de pastoor bleef, bleven de parochianen katholiek. Als er geen pastoor meer was, werd voor de Hervorming gekozen. Dit verklaart waarom tot op de dag van vandaag sommige plattelandsgemeenschappen in principe katholiek of hervormd zijn. Tevens is duidelijk dat, in het algemeen, het Nederlandse volk niet spontaan en enthousiast voor de Hervorming heeft „gekozen”. Door ordonnanties en plakaten is het eerder protestants „gemaakt”.

De noordelijke Nederlanden missiegebied

Als gevolg van het verbod op de uitoefening van de katholieke eredienst in 1581 raakte de katholieke kerkprovincie gedesorienteerd. De Paus in Rome had erop gerekend dat Karel V en Philips II in de Nederlanden de zaken weer in het gareel zouden krijgen en daardoor het katholicisme in ere zouden herstellen. In 1580 overleed de Utrechtse aartsbisschop Frederik Schenck van Toutenberg. De Paus wachtte, in verband met de onzekere situatie in de noordelijke Nederlanden, met de benoeming van een opvolger. In 1583 zag men in Rome de realiteit onder ogen want ondanks alles bleven de Nederlanden een onafhankelijke calvinistische republiek. Mede daardoor was van een voortzetting van de bisschoppelijke hiërarchie geen sprake. Als gevolg hiervan werden de noordelijke Nederlanden tot missiegebied verklaard.

Sasbout Vosmeer uit Delft, de latere pastoor van de St Jacobus parochie in 's Gravenhage, werd in eerste instantie tot vicaris generaal van het aartsbisdom Utrecht benoemd. Later adviseerde de nuntius in Keulen de Paus om hem niet alleen de leiding van het aartsbisdom maar van het gehele missiegebied te geven. De Paus stemde hierin toe en met deze benoeming was aan de kerkelijke hiërarchie, zoals die in 1559 was opgezet, een einde gekomen. Het zou tot 1853 duren voordat de oude situatie in Nederland hersteld was.

Sasbout Vosmeer was als apostolische vicaris verantwoordelijk aan de pauselijke nuntius in Keulen. Dat werd anders toen in 1622 in Rome de Congregatio de Propaganda Fide werd opgericht. Onder deze congregatie viel de zorg voor Europese landen waar de Reformatie tot stand was gekomen. Het gevolg hiervan was dat de noordelijke Nederlanden rechtstreeks onder het gezag van dit pauselijk bestuursapparaat werden geplaatst. Voor Rome was hiermee de Hollandse Zending een voldongen feit en weer in een structureel kader geplaatst. Als vertegenwoordiger van de Congregatio de Propaganda Fide werd een nuntius in Brussel benoemd, aan wie de apostolische vicaris direkt ondergeschikt was.

Elke maatregel die genomen wordt heeft vóór- en tegenstanders, hetgeen ook voor de nieuwe kerkelijke situatie in 1622 heeft gegolden. In de navolgende periode zijn de nodige problemen ontstaan, die hier verder buiten beschouwing worden gelaten.

Gravure van Sasbout Vosmeer de Apostolisch Vicaris van de Hollandse Zending.

De Meernse situatie

Door het odium van spaansgezindheid en daarom van nationale onbetrouwbaarheid werden de rooms katholieken in een benarde situatie gemanouvreerd. Zij werden gedwongen in een uitzonderingspositie te leven als burgers van een laag allooi en zij werden uitgesloten van nationale culturele verworvenheden. Zo werden zij niet bekwaam geacht tot het vervullen van ambten en werden zij zonder geschikt onderwijs gelaten. Door het betalen van zware recognitiegelden (in dit geval: afkoopsommen) voor de ambtelijke oogluiking in verband met de geheime godsdienstoefeningen werden zij bijzonder belast 7). De rooms katholieken werden door deze omstandigheden een bijzondere en getekende groep in de samenleving. Er was veel armoede, hun aandeel in de cultuur was miniem, maar er ontwikkelde zich wel een sterke groepsgeest.

De katholieken van De Meern en Oudenrijn gingen in die tijd naar de kerk in de omliggende plaatsen. Ook gingen zij naar de Walsteegkerk, de Catharijnepoort in Utrecht.

Voor de geestelijke verzorging kwamen ook wel priesters uit Utrecht en Vleuten naar de Oudenrijnse en Meernse gemeenschap. Door armoede konden zij in deze omgeving geen bestaan vinden. Zij woonden daarom in Utrecht, waar zij enig onderhoud hadden.

Vooral de pastoors van de R.K. kerk aan de Buiten Catharijnepoort te Utrecht, zoals Johannes van Aelst en later Theodorus Mensinck, bedienden vanuit hun kerk Oudenrijn, Galekop en Jutphaas.

Belangrijk ook voor de Meernse gemeenschap zijn de aarts priesters geweest waarop de volgende keer wordt ingegaan.

Bronnen

1. RAU Oudmunster 1738 - 1 P° 96 v
2. Abdijen der Lage Landen p. 10
3. Hervormde Gemeente De Meern p. 14
4. Idem
5. RAU Oudmunster 21, deel 7
6. RAU, inv 77 p. 6
7. Catholica p. 707